

Orsós János

Interpretációs példák a romológia szövegkorpuszának kritikai vizsgálatához

Bevezetés

Kutatásunk során interpretációs példákat hozunk fel a romológia szövegkorpuszának kritikai vizsgálatához, mely egy alakuló diskurzus elbeszélhetőségéhez járul hozzá. A studies jellegű diskurzusok, mint a romológia is, „időszakonként monopozicionális, könnyebben vagy nehezen artikulálható hatalmi struktúrák rendezik” (Beck, A romológia diskurzusáról, *Romológia*, 2013/1, 14). Amikor az értelmezés szakadáshelyei felismerhetővé válnak a tudományos elbeszélés számára, akkor a bölcséleti és társadalomtudományokat egyaránt foglalkoztatni kezdik ezek a kérdések, amelyek olykor olyan erejű vátozásokhoz vezetnek, hogy az egyébként csupán tematikus fókuszúnak tűnő kérdéskör új szemléletmódot, módszertant, terminológiát, etc. követel. Ily módon feltételezzük a romológia diskurzusának érvényes létezését. Kutatásunkban tehát azt vizsgáljuk, hogy a romológia szövegtárházába értett szövegek mennyiben állják ki a tudományosság próbáját, milyen jelentéseket hoznak létre illetve állandósítanak, hogyan jutnak csak így elbeszélhető konstrukcióhoz.

Liszt *Ferenc A cigányokról és a cigányzenéről Magyarországon* című műve is a romológia szövegkorpuszába tartozó szöveg, így vált mikroelemzésünk objektumává. Az értelmezés során jól kimutatható a romológiai szövegkorpusz kritikai vizsgálatának szükségyszerűsége, ugyanis Liszt cigányságról alkotott organikus teóriái sok szempontból kivetni valót hagynak maguk után. Liszt olyan nem tudományos ismeretekre alapozza feltevéseit, mint például a cigány néplélek. Megismerési módszere, reprezentációs stratégiája tehát nélkülözi azon tudományos eljárásokat, melyek lehetővé teszik a megismerést, így sztereotipizáló feltevéseivel valójában csak újra megjeleníti a „metaforikus”, „literalizált”, elképzelt cigány karakterét, mely csupán egy mögöttes valóság nélküli, elnagyolt absztrakció. Vizsgálódásunk egyik legfőbb célkitűzése, hogy felmutassuk és leleplezzük a „nem-tudás, a nem-ismeret retorikai-stiláris létpozícióit” (Beck, A romológia diskurzusáról, *Romológia*, 2013/1, 29), hogy ezzel megkezdhessük a romológia szövegkorpuszának „zárt szövegrendszerének feltörését és ideológiai mezőinek feltérképezését és átírását” (Beck, A romológia diskurzusáról, *Romológia*, 2013/1, 29).

Liszt Ferenc *A cigányokról és a cigányzenéről Magyarországon* című művének genezisééről és recepciójáról

Liszt Ferenc műve a 19. századi Franciaországban jelent meg eredeti címén, *Des Bohémiens et de leur musique en Hongrie* (1859). A magyar nyelvű kiadás 1861-ben, Pesten látott napvilágot *A cigányokról és a cigány zenéről Magyarországon* címmel. A mű keletkezését és fogadtatását illetően elmondhatjuk, hogy komoly felzúdulást váltott ki, sokáig nem is jelentették meg magyarul. Rendkívül sokan bírálták ezt a szöveget s ennek köszönhetően túlnyomórészt elmarasztaló kritikával illették ezt a írást, mindezt a mű alapos tanulmányozása nélkül. 1859-ben, még a könyv megjelenése előtt Simonffy Kálmán, a Pesti Naplóban nyílt levelet intézett Liszt Ferenchez (úgy, hogy Liszt írását még nem is olvasta), melyben azzal vádolja hevesen Lisztet, hogy eltagadta a magyaroktól saját zenéjüket. További vádként hozták fel Liszt művének második, párizsi kiadásával (1881) kapcsolatban az antiszemitizmust, mikor a zsidóság zenéjét elemzi, azonban nagy valószínűséggel ezeket a részeket nem Liszt írta. A szerzőiséget illetően olyan kételyek fogalmazódtak meg, mely szerint *A Cigányokról* című írás nem is Liszt, hanem egykori élettársai, Marie D'Agoult, illetve Carolyne Wittgenstein érdeme. Sokáig azt tartották, hogy a műben csak zene elméletre vonatkozó konkrétumok fűződnek Liszthez, míg a szöveg stukturális és stiláris jellemzői Carolyne szellemiségét tükrözi. Carolyne memoárjából kiderül, hogy a Liszttel szemben felhozott általános és konkrét vádak hitelteleneek, ugyanakkor kitér *A cigányokról és a cigány zenéről Magyarországon* genezisére is. Visszaemlékezésében említést tesz arról, hogy bár sokan, főként tanítványai is a keze alá dolgoztak, a művet elejétől a végéig Liszt Carolyne-nak tollbamondta, azonban Liszt minden alkalommal saját maga végezte el a szöveg alapos, gondos korrektúráját, tehát komoly felelősséget vállalt munkájára vonatkozóan. Azonban a szöveg második, 1881-es kiadásával az a probléma, hogy a szerzői ellenőrzés elmaradt, ugyanis az idős korban lévő Liszt a szöveg sajtó alá rendezését Carolyne hercegnére bízta, így került a szövegbe az a viszonylag terjedelmes betoldás, mely antiszemita véleményeket hordoz.

Bár kétségtelen, hogy tévedett, mikor a magyar zenét cigányzeneként azonosította, mégis óriási szolgálatot tett Liszt a magyar zenének. Tévedésének oka az lehetett, hogy mikor a 19. század közepén hazatért Magyarországra csodálkozva tapasztalta, hogy az ország tele van kiváló zenészekkel. Liszt tehát azzal a cigányzenével találkozott, melyet világszerte s talán a mai napig is magyar zeneként értelmeznek. Ennek fényében Liszt érthetően vont le téves következtetéseket a cigányzene eredetéről. Liszt műve pedig feltehetően nem azért íródott, hogy azzal téves feltevéseit alátámassza, hanem azért, hogy pótolhatatlan meglátásokat közöljön a zenéről és a zenészekről, illetve azért, hogy a cigányzenén keresztül a poézisről, az alkotásról és a művészetről szóljon. A fentieket úgy összegezném, hogy Lisztet és művét valójában alaptalan vádakkal illetik, mikor azt állítják róla, hogy magyarelles és antiszemita. Liszt valójában mély empátiával fordul a magyarsághoz és a zsidósághoz, kortársaihoz viszonyítva pedig „elfogultságig menő rokonszenvet táplált a cigányok iránt”.¹

1 <http://magyarmeducius.hu/reszletek/liszt-ferenc-ciganyokrol-es-cigany-zenerol-magyarorszagon>

GALÉRIA

<http://hu.tranzit.org/hu/esemeny/0/2014-01-10/roma-szerzodes-az-etnikai-hovatartozas-eladasarol>

Mikroelemzések

(1)

„Szemeink előtt bizonyos tekintetben állati életet él, nem tudva és nem törődve mindazzal, a mi kívülötte történik. (...) Elszéled az erdőkben és hegyek torkolataiban (...).” (Liszt, 2004; 6-7)

Az elsőként kiemelt szövegrésszel azt a narratív pozíciót szeretném megvilágítani, mely nemcsak a mű egészéhez, hanem a romákról/cigányokról szóló diskurzusokra általában jellemző.

A többes szám első személyű kifejezés egy olyan bináris oppozícióra épülő reprezentációs stratégiáról árulkodik, melyben a „Mi” (pl₁) és az „Ők” (pl₃) oppozíciója lesz hangsúlyos, mely során a az általában vett európai és roma kultúra, értékei kerülnek egymással szembe.

Az elbeszélésben a romák/cigányok egy külső, nem-roma nézőpontból jelennek meg, ugyanis az elbeszélés joga a hatalmi pozícióban lévő civilizált városlakóké, vagyis a modern társadalom kollektív nézőpontja válik uralkodóvá, aminek köszönhetően egy alá-fölé rendelt viszony alakul ki a mű narratívájának egészében. Ezt a viszonyt kiválóan ábrázolja E.W. Said *Orientalizmus* című könyvében olvasható történet, mely Flaubert és Kücsuk Hánem, az egyiptomi kurtizán találkozása révén jött létre. Ebből kiderül, hogy miként alakult ki a „keleti nő” sztereotípiája. A több szempontból alárendelt helyzetben lévő nő sohasem beszélhetett magáról, mivel a külföldi férfi beszélt helyette, akinek a dominancia, a fölény valamennyi összetevője a birtokában volt, ezáltal csak egy külső megjelenítés által kapunk képet a „keleti nőről”.

A romák/cigányok reprezentációja során is hasonló helyzet áll fenn. Alárendelt, kiszolgáltatott helyzetében a cigányság számára nem nyílik lehetőség az önreprezentációra, arra, hogy magáról beszéljen, ily módon alakult ki a nem-romák fantáziájában a „képzelt cigány” karaktere. Mivel Liszt narratívájában is egy reflektálatlan külső szempont érvényesül, maga a diskurzus teljesen kizárólagossa és egyoldalúvá válik, ugyanis a cigány/roma nézőpont nem jut érvényre, ebből kifolyólag a cigányság egy nagyító alá vett vizsgálati tárgyként van jelen az elbeszélésben.

Liszt Ferenc műve egy olyan megismerési szándékkal jött létre, hogy hiteles képet adjon a romákról. Azonban kísérlete ott látszik meghiúsulni, hogy művének eljárása nélküli azon tudományos metódusokat, melyek által az adott feltevések legitim ismeretté válhatnak. Liszt narratívája inkább általánosító ítélettartalmú, sztereotipizáló stratégiaként jellemezhető, mert tudományos értelemben vett nem-ismeretek hozzájárulnak a romákról szóló diskurzust, így művében nem tesz mást, mint kulturális sztereotípiákat termel újra.

A romák megjelenítésének egy másik vonulatát képezi a modern társadalomtól teljesen elkülönült vagy marginális létezése.² A 19. században a civilizációt képviselő európai nemzetek lakosai fokozatosan eltávolodnak a természeti közegtől.

Mivel ebben az időszakban a cigányok nem igazán voltak identifikálhatóak a nem-cigányok számára, ezért az azonosítási aktus kényszerítetten történt meg. Így a cigányság a különleges másságot, az egzotikum, és a társadalmi létformára képtelen vadember (savage) mítoszt testesítették meg, ugyanis ezen identifikációs aktus során a cigányokat egy olyan szabad, társadalmon kívül létező természeti népként képzelték el, mely független a társadalmi létezés kötelékeitől, s ezzel egy autentikusabb, harmonikusabb ősszállapotot valósíthatnak meg. A cigányságnak éppen ez a természetközeli primitívsege inspirálta például az orosz szépirodalom nagyjait, mint Puskind, Dosztojevszkij, Tolsztojt, stb., akik a cigányokról olyan történeteket és verseket írtak, melyek a társadalmi lét kötöttségeitől mentes „szabadság” motívumai körül forogtak.³ Tehát Liszt és a 19. század európai polgárok szemében a cigányság a vadságnak egy olyan magasztos állapotát valósították meg, amelyek a prehisztorikus „primitív hordák”-ra volt jellemző.

2 Lemon, Alaine, *Forró Vér és Fekete Gyöngy: a cigány eredetiség paradoxona a szocializmus idején és azután*, Replika, 1996/23-24

3 Lemon, Alaine, *Forró Vér és Fekete Gyöngy: a cigány eredetiség paradoxona a szocializmus idején és azután*, Replika, 1996/23-24

(2)

„Tekintély, törvény, szabály, parancs, elv, ígérettartás, kötelesség reá nézve türhetetlen fogalmak és dolgok. (...) Leráztak magukról minden erkölcsi nyugót, minden társadalmi függést, minden belső köteléket, hogy annál jobban követhessék az érzés villanyos szikráját. *Érezni: létök foglalatja, érezni akarnak bármi áron.*” (Liszt, 2004; 50-52)

Ezen passzusban továbbra is tetten érhető azon szintaktikai mozzanat működése, mely megmutatja számunkra, hogy a modernitás gondolkodási stratégiájára jellemző a bipolaritás: a „Mi” és az „Ők” különbségére épülő eljárás. Maga Liszt is benne áll abban a kizáró, bináris rendszerben, melyben a fenti értékek, motivácók elválnak, ugyanis ebben a paradigmában nem lehetséges az, hogy romának és nem-romának azonos értékei, motivációi legyenek.

A narratíva a cigányokat a modern nemzeti társadalmon kívüliekként ábrázolja, marginális pozíciójukat azzal az állítólagos velük született hajlammal próbálja igazolni, hogy minduntalan fellázadnak a társadalmi kötöttségek ellen.⁴ Ez a megjelenítési mód szembe állítja a cigányokat a társadalommal és a civilizációval, és úgy mutatja be őket, mint független, társadalmon kívüli, önszerveződésre és társas intézmények létrehozására képtelen embereket.⁵

Liszt olyan nem-tudományos ismeretekre, sztereotípiákra alapozza organikus teóriáit, mint a „néplélek” vagy a „nemzetkarakterológia”. A „cigány néplélekből” fakadó szabadságból és természet közelségből kiindulva a cigánysághoz nem a racionalitást rendeli, hanem az emócionálitást, az érzelmességet, ugyanis az „Értés” a civilizált társadalmi léthez szükséges kompetencia, ellenben az „Érzés” képességével, mely a természeti létben és a művészetekben, főként a zenében játszik kulcsszerepet! Ezt az elképzelést kitűnően példázza Alaine Lemon cikkéből idézett részlet: „a cigányok nem ismerik a kottát, de nem is kell, mert mi természetünkől fakadóan tudunk énekelni”. Így a román önkifejezési lehetősége nem a bonyolult nyelvi absztrakcióban rejlik, hanem valami egészen másban, a zenében. Mivel a zene az érzelmek legfőbb kifejező eszköze, ezért a cigányság léteesszenciája nem a kötött társadalmiságban és az absztrakcióban rejlik, mely akadályozza a művészi szabadságot és a virtuozitást, hanem a művészet autonóm birodalmában, a zenében.

(3)

(...) „minő forma lett volna lett volna alkalmasabb a zenénél egy olyan nép könyvének, mely elveti magától a nemzetiség egész anyagi oldalát, dogmát, kultust, tövényt, földet, családot és mindennemű tulajdont, csak hogy a szellemi oldalt megőrizze, százados és kiirthatatlan ösztöneit, kicsapongó szenvedélyeit (...) Noha cigányok elvetették a jellem mindazon nyomait, melyek által a más

4 Lemon, Alaine, *Forró Vér és Fekete Gyöngy: a cigány eredetiség paradoxona a szocializmus idején és azután*, Replika, 1996/23-24

5 Lemon, Alaine, *Forró Vér és Fekete Gyöngy: a cigány eredetiség paradoxona a szocializmus idején és azután*, Replika, 1996/23-24

Cigányok reprezentációja a művészetben/ médiában
Kószegi Krisztián
 Földrajz-történelem Bsc, WHSZ tag, PTE TTK

Sajnos csak kevés információ van a média megjelenésekről. A cigányok úgy reprezentálják magukat, hogy megjelennek különböző csatornákon, mint pl. a paprika tv, ami egy főzőműsor, és a muzsika tv. Ennél nyilván árnyaltabb a kép, de csak részlegesen követem a reprezentációkat.

Egy személyes tapasztalatot emelnék csak ki, ami a művészettel kapcsolatos. Van egy festő ismerősöm, aki nagyon szép képeket szokott festeni, amit észrevettem nála, hogy az ő művészete leginkább a cigány családokra fókuszál. Ezt domborítja ki, és e köré formál egy történetet. Számomra ez azért érdekes, mert árnyaltabb képet kaptam a cigány családok életéről.

fajok egymáshoz hasonlítanak, mindazáltal előkelő, csodás életképességgel megáldott népet alkotnak, mivel **bebizonyították, hogy nekik is van szükségök a maguk könyvére, (...) dalolniuk kellett beszéd helyett!** (Liszt, 2004; 15-16)

A 19. század idején Európa modern államai nemzeti öntudatuk megerősítése céljából a tagolatlan múlt mítoszainak, legendáinak újra felelevenítésére és rögzítésére törekedtek, hogy ezzel saját nemzeti gyökereiket megkonstruálják magunak. Az európai nemzetek történeti emlékezetének időfelfogása lineáris jellegű, történetiségében kauzális összefüggést, egymásutániságot feltételez.

Az európai öntudatukat tehát az írott történelmi feljegyzéseiből merítik, azonban a cigányok történelmi emlékezete más jeleggel bír. A cigányság eddig olyan alsóbbrendű (subaltern), nem racionális népként jelenik meg a narratívában, mely képtelen a magasabb szintű absztrakcióra (mint például a beszéd, írás, olvasás), ennél fogva nem rendelkezik olyan írásban rögzített történelmi emlékekkel, mint amilyenekből Európa modern nemzetei táplálják saját nemzeti öntudatukat. Továbbá a cigányok történetiségében a kauzális viszonyok nem tisztázottak, ezáltal a cigányság önreprezentációjából kivonódik egy fontos elem, a temporalitás. Alaine Lemon *Forró Vér és Fekete Gyöngy* című tanulmányában így idézi Katie Trumpenert: „ a nyugat-európai irodalmi hagyományban a cigányok egy, az állam kötöttségeitől még mentes múlthoz, a 'történelem nélkülség álmához' kapcsolódnak”.

A cigányok/romák öntudatának, történeti emlékezetének alapját tehát nem a racionalitáson nyugó absztrakció, hanem az emocionalitás egyik legfontosabb erőtere, a zene képezi. Érdekes lehet számunkra az, hogy a romantika zsenikultusza szerint a zenei teljesítménye az individuum génuszából ered. Ezzel szemben a cigányok zenei teljesítménye Liszt szerint egy *hiányból* fakadó kényszerként jelenik meg. A hiány pedig a társadalmisághoz, a történetiséghez szükséges absztrakcióban fedezhető fel, ami az írásbeliség és a megfelelő fogalmi készlet hiányát sugallja. Ez a hiányosság egyben magyarázatot ad arra is, hogy a romák/cigányok miért nem rendelkeznek az európaiakhoz hasonló, írásban rögzített történelmi feljegyzésekkel. A narratíva fényében a cigá-

nyok kollektívájának ezen hiányossága az ősi, primitív természeti népekhez válik hasonlatossá, akik nem írásbeliségen alapuló, hanem alapvetően orális kultúrával rendelkeznek. Liszt korszellemének felfogása szerint a dal, a zene az egyetlen olyan csatorna, melyen keresztül a cigány nép közvetlenül kifejezheti, artikulálhatja érzelmeit, így a cigányság zenei eposzából derül ki, *hogyan mit gondol el a maga számára történeti tapasztalatnak, hogyan gondolkodik az elmúlt időkről és az aktuális jelenről.*⁶

Irodalom

- Beck Zoltán, *A romológia diskurzusáról*, Romológia, 2013/1, (43-51)
- Kovalcsik Katalin- Réger Zita, *A tudomány, mint naív művészet*, Kritika, 1995/2, 31-34
- Lemon, Alaine, *Forró Vér és Fekete Gyöngy: a cigány eredetiség paradoxona a szocializmus idején és azután*, Replika, 1996/23-24
- Liszt Ferenc, *A cigányokról és a cigányzenéről Magyarországon*, Magyar Mercurius Kiadó, Budapest, 2004 (1861)
- Said, Edward, *Orientalizmus*, Osiris Kiadó, Budapest, 2000
- Szuhay Péter, *Sosemlész Cigányország*, 2012, Osiris Kiadó, Budapest
- Williams, Patrick, *Cigány házasság*, in. *Cigányok Európában 3.*, Franciaország, (szerk. Prónai Csaba), Budapest, 2005, (1984), 54-56
- <http://magyarmercurius.hu/reszletek/liszt-ferenc-ciganyokrol-es-cigany-zenerol-magyarorszagon>

6 Beck Zoltán, *A romológia diskurzusáról*, Romológia, 2013/1 (43-51)